

Tariximizin səs yaddaşı

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən altı dövlət arxivindən birində - Azərbaycan Respublikası Dövlət Səs Yazıları Arxivində-yik... Əlli altı yaş var bu qiymətli xəzinənin... Nazirlər Sovetinin 154 sayılı qərarı ilə 1968-ci il aprelin 5-də yaradılıb. Ancaq saxladıqlarının, mühafizə etdiklərinin tarixi yarım əsrdən də artıqdır. Burada xalqımızın tarixinin, mədəniyyətinin, incəsənətinin çox dəyərli nümunələri qorunur.

On beş respublika arasında yalnız Azərbaycanda yaradılmış arxiv

Sovet İttifaqının tərkibində olan on beş respublika arasında yalnız Azərbaycanda yaradılmış Səs Yazıları Arxivinin qarşısına ölkənin ictimai, siyasi, elmi və mədəni həyatını əks etdirən, eləcə də Azərbaycana gəlmiş incəsənət xadimlərinin zaman keçdikcə tarixə çevrilmiş səs yazılarının - fonosənədlərin toplanılması, daimi qeydiyyata alınması, mühafizəsinin təmin olunması vəziyyəti qoyulub.

İlk sənədləri qrammofon valları və maqnitli lentlər olub. Dövlət Səs Yazıları Arxivinin direktoru Xalidə Fərəcullayeva deyir ki, texnikanın inkişafı ilə əlaqədar indi arxivdə səs və görüntü daşıyıcıları, bu gün hamının tanıdığı kompakt kasetlər, rəqəmsal səs və görüntü sənədləri də toplanılır: "Arxivin sənədləri tərkibinə görə çox zəngindir. Hazırda 50000 saxlama vahidindən artıq fonovideo sənəd mühafizə edilir ki, onlardan 9000 saxlama vahidi görüntü sənədlərinə aiddir".

Xalidə Fərəcullayeva bizi arxivlə tanış edir. Səs Yazıları Arxivində rəsmi olaraq iki şöbə fəaliyyət göstərir. Sənədlərin qeydiyyata, mühafizəsinin təmin edilməsi və Elmi-texniki şöbə. Mövcud olmayan iki şöbənin - sənədlərin komplektləşdirilməsi, dəyərinin ekspertizası və Milli Arxiv Fondu sənədlərindən istifadə və informasiyanın təminatı şöbələrinin, ötən ildən, həmçinin arxiv işinin rəqəmsallaşdırılması və innovasiyalar şöbəsinin vəzifələrini də bu şöbələr yerinə yeritir.

Ötən əsrin əvvəlindən bu günə...

Öyrənirik ki, 1901-1914-cü illərdə dünyanın müxtəlif səs yazma səhmdar şirkətləri - İngiltərənin "Qrammofon", Parisdə Şarl və Emil Pate qardaşlarının yaratdığı "Pate", Varşavanın "Sport-Rekord", Kiyevin "Ekstrafon", Tiflisin "Monarx-Rekord", Bakının "Qrammofon-Rekord" şirkətləri tərəfindən istehsal edilmiş nadir sənət inciləri içərisində Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Keçəçioğlu Məhəmməd, Şəkili Ələsgər Abdullayev, İslam Abdullayev (Segah İslam), Cabbar Qaryağdıoğlu, Qasım Abdullayev (Zabul Qasım), Seyid Mirbabayev, Cəmil Əmirov, Məcid Behbudov, Məmməd Tağı, Həmid və Əsgər Malıbəyli qardaşları, Salyanlı Şirin Axundov, Mirzə Güllər xanım, Mirzə Fərəc Rzayev, Mirzə Mansur Mansurov, Qurban Pirimov və daha neçə-neçə istedadların ifasında muğam, təsnif, bəstəkar və xalq mahnıları əbədiləşdirilib.

Səsyazma şirkətləri vallaarla bərabər onların kataloqlarını da kitabça şəklində hazırlayıb yayırdılar. Arxivdə belə kataloqlardan bir neçə nümunə var. Onlardan birində - Varşavanın "Sport-Rekord" səsyazma şirkəti tərəfindən buraxılmış kataloqda Cabbar Qaryağdıoğlunun 18 qrammofon valının siyahısı, xanəndənin şəkli, müşayiət edənlər haqqında məlumat və ifa olunmuş musiqinin adı qeyd edilib.

1914-cü ildə Varşavanın "Sport-Rekord" səsyazma şirkəti tərəfindən "Əlli yaşında cavan" və "Evliyəkən subay" səhnə əsərlərindən bəzi fraqmentlər vala yazılıb. Aktyor Hacığa Abbasovla yanaşı, əsərin müəllifi bəstəkar Zülfüqar Hacıbəyovun da partiyaları ifa etməsi valın dəyərini artırır.

Arxivin direktoru məlumat verir ki, vala ilk həvəskar xanəndə Əbdülcədir Cabbarovun səsinin yazıldığı güman edilir. Dostları ilə Rıqa şəhərində səyahətdə olarkən, onların xan-

hişi ilə ifasında "Heyratı" muğamı İngiltərənin "Qrammofon" səsyazma şirkətinin əməkdaşları tərəfindən lentə alınıb. Həvəskar xanəndənin yeganə valı indi nadir sənədlərdəndir. Özündən xəbərsiz yazılmış fonosənəd isə Çəmbəkəndli Qədirbalanın çox güclü və məlahətli oxumasının əyani sübutudur.

Azərbaycanın klassik şair və yazıçılarının - Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, İmadəddin Nəsimi, Molla Pənah Vəqif və Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsi, həmçinin müasir ədəbiyyatımızın nümayəndələri Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Əliğa Vahid, Səməd Vurğun, Mirvarid Dilibəy, Mədinə Gülgün, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı, İlyas Əfəndiyev, Nəbi Xəzri və başqalarının canlı səsləri, görüntüləri, həyat və yaradıcılıqlarını əks etdirən fonovideo daşıyıcıların da arxiv sənədləri içərisində öz yerləri var.

Lent yazılarından birində türk şairi Nazim Hikmət özünün "Ceviz ağacı" və "Kərəm kibi yana-yana" şeirlərini səsləndirir... Arzın o tayında yaşayan Seyid Məhəmməd Hüseyn Behcəti Təbrizinin titrək səslə söylədiyi, bəzən zümrümə edərək oxuduğu "Heydər babaya salam" poeması eşidənlərə xoş təsir bağışlayır...

İkinci Dünya müharibəsində xalqımızın qəhrəman oğul və qızlarının ön və arxa cəbhədə göstərdikləri rəşadət fonosənədlərdə əksini tapıb. Arxivdə 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımı, Birinci və İkinci Qarabağ müharibələri ilə bağlı fonovideo sənədləri tarixi yaddaşımızın ağır parçası olaraq mühafizə olunur.

Dövlət Səs Yazıları Arxivinin direktoru deyir: "Ulu Öndər Heydər Əliyevin səs və görüntü daşıyıcılarında 1200 saxlama vahidindən artıq olan çıxışları ölkənin ictimai-siyasi həyatını əks etdirən on minlərlə fonovideo yazıları içərisində xüsusi yer tutur. Bu fenomenal şəxsiyyətin 2 dekabr 2002-ci il tarixdə imzaladığı Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman arxiv işinə və arxiv əməkdaşlarına verdiyi yüksək qiymətin bariz nümunəsidir. Layiqli davamçı olaraq atasının açdığı ciyri daha da genişləndirən Prezident İlham Əliyev digər sahələrdə olduğu kimi, arxiv işinə də hər zaman diqqət göstərir. Arxiv xidməti təşkilatlarının maddi-texniki təchizatının təkmilləşdirilməsi, 2008-ci il oktyabrın 12-də arxivlərin yerləşdiyi binanın əsaslı təmirdən

Məşhur vokal və muğam ifaçıları Bülbül, Rəşid Behbudov, Zeynəb Xanlarova, Şövkət Ələkbərova, Rübabə Muradova, Hacıbaba Hüseynov, Ağaxan Abdullayev, İslam Rzayev, Əlibaba Məmmədov instrumental ifaçılardan Bəhram Mansurov, Həbib Əliyev, Ramiz Quliyev, Kamil Cəlilov və başqalarının həyat və yaradıcılığını əks etdirən fonovideo yazıları da arxivdə qorunur.

Arxivdə Türkiyə, Tatarıstan, Özbəkistan, Qazaxıstan, Gürcüstan, Polşa və digər ölkələrin elm, incəsən-

nət və mədəniyyətləri ilə bağlı fonovideo sənədləri də var.

2009-cu ildən Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü və dəstəyi ilə Beynəlxalq Muğam Festivalı, milli muğam müsabiqələri keçirilir. Bu möhtəşəm tədbirlərin görüntü sənədləri bu arxivdə mühafizə olunur.

Azərbaycanın klassik şair və yazıçılarının - Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, İmadəddin Nəsimi, Molla Pənah Vəqif və Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi irsi, həmçinin müasir ədəbiyyatımızın nümayəndələri Mirzə İbrahimov, Süleyman Rüstəm, Əliğa Vahid, Səməd Vurğun, Mirvarid Dilibəy, Mədinə Gülgün, Bəxtiyar Vahabzadə, İsmayıl Şıxlı, İlyas Əfəndiyev, Nəbi Xəzri və başqalarının canlı səsləri, görüntüləri, həyat və yaradıcılıqlarını əks etdirən fonovideo daşıyıcıların da arxiv sənədləri içərisində öz yerləri var.

Lent yazılarından birində türk şairi Nazim Hikmət özünün "Ceviz ağacı" və "Kərəm kibi yana-yana" şeirlərini səsləndirir... Arzın o tayında yaşayan Seyid Məhəmməd Hüseyn Behcəti Təbrizinin titrək səslə söylədiyi, bəzən zümrümə edərək oxuduğu "Heydər babaya salam" poeması eşidənlərə xoş təsir bağışlayır...

İkinci Dünya müharibəsində xalqımızın qəhrəman oğul və qızlarının ön və arxa cəbhədə göstərdikləri rəşadət fonosənədlərdə əksini tapıb. Arxivdə 20 Yanvar faciəsi, Xocalı soyqırımı, Birinci və İkinci Qarabağ müharibələri ilə bağlı fonovideo sənədləri tarixi yaddaşımızın ağır parçası olaraq mühafizə olunur.

Dövlət Səs Yazıları Arxivinin direktoru deyir: "Ulu Öndər Heydər Əliyevin səs və görüntü daşıyıcılarında 1200 saxlama vahidindən artıq olan çıxışları ölkənin ictimai-siyasi həyatını əks etdirən on minlərlə fonovideo yazıları içərisində xüsusi yer tutur. Bu fenomenal şəxsiyyətin 2 dekabr 2002-ci il tarixdə imzaladığı Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin təkmilləşdirilməsi haqqında fərman arxiv işinə və arxiv əməkdaşlarına verdiyi yüksək qiymətin bariz nümunəsidir. Layiqli davamçı olaraq atasının açdığı ciyri daha da genişləndirən Prezident İlham Əliyev digər sahələrdə olduğu kimi, arxiv işinə də hər zaman diqqət göstərir. Arxiv xidməti təşkilatlarının maddi-texniki təchizatının təkmilləşdirilməsi, 2008-ci il oktyabrın 12-də arxivlərin yerləşdiyi binanın əsaslı təmirdən

sonra açılışında iştirakı arxiv əməkdaşlarını daha səmərəli işləməyə ruhlandırıb. Milli Arxiv İdarəsinin rəhbərliyi tərəfindən "Azərbaycan Respublikasında arxiv işinin inkişafına dair 2020-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi haqqında Prezident İlham Əliyevin 12 fevral 2020-ci il tarixli Sərəncamı arxiv quruculuğunun 100 illiyinə layiqli töhfə olub. İlham Əliyevin daxili və xarici siyasəti, eləcə də 44 günlük Vətən müharibəsi ilə bağlı görüldüyü işlər, görüşləri, çıxışları, müxtəlif xarici səfərləri, qəbulları qiymətli, son dərəcə əhəmiyyətli sənədlər olaraq toplanılır, mühafizə edilir".

Xalidə Fərəcullayeva qeyd edir ki, respublikanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın Mədəniyyət Fondunun prezidenti kimi Azərbaycan mədəniyyətinə verdiyi töhfələri əks etdirən sənədlər də arxivin xüsusi qiymətli fonovideo daşıyıcılarındandır.

Sənədlərin ekspertizası, qeydiyyata və mühafizəsi...

Səs Yazıları Arxivi sənədlərinin xüsusiyyətinə görə digər kağız əsaslı arxivlərdən kəskin şəkildə fərqlənəni yerinə yetirilən iş növlərinə də təsir göstərir. Diqqətimizə çatdırılır ki, ilk növbədə komplektləşdirmə mərhələləri və qəbul ediləcək sənədlərin tərkibi müəyyənləşdirilir: "Sonra sənədlərin arxivə təhvil-qəbulu təmin edilir. 1968-ci ildə arxiv yaradılarkən respublika hökumətinin qərarında Televiziya və Radio Verilişləri Komitəsinin hazırladığı ictimai-siyasi, elmi, mədəni, bədii xarakter daşıyan səs yazılarının və Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən "Təranə" qrammofon valları fabrikinin istehsal etdiyi valların təmənnsiz olaraq arxivə təhvil verilməsi göstərilib. 1980-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan radiusunda hazırlanan bəzi verilişlər arxivə daimi mühafizəyə təqdim edilib. Elə bu qədər... O vaxtdan arxiv yalnız elm sahibləri, tanınmış şair, yazıçı, bəstəkar, müğənni, ifaçı və digər sənət sahibləri, incəsənət xadimləri, vətəndaşlarla münəzəm əlaqədədir. Arxivdə yaradılmış fondları zənginləşdirməklə bərabər, yeni fondlar da təşkil edilir".

Təqdim edilən sənədlər bir neçə prosedən keçir. Milli Arxiv Fonduna daxil olan sənədlərin dəyərinin ekspertizası təyin edilir. Bu halda sənədin yaranma yeri, tarixi, məzmu-

nu, əhəmiyyəti, fiziki və sanitariya-gigiyenik vəziyyəti, orijinal, yaxud surət kimi göstəriciləri, səs və görüntünün keyfiyyəti nəzərə alınır. Daşıyıcılar iki nüsxədə hazırlanmış ilkin təhvil-qəbul aktı ilə qəbul edilir. Təsvir edildikdən sonra əsas qəbul aktı tərtib edilir, ekspert-yoxlama komissiyasına təqdim olunur.

Daşıyıcının qeydiyyata kitabı, elektron formatda yazılmış sığorta, istifadə, nadir və xüsusilə qiymətli sənədlərin qeydiyyata kitabları müəyyən qaydada aparılır. Sənədlərin qəbulu və rəsmiləşdirilməsi aktları da qeydiyyata sənədlərinə daxildir.

Toplanmış, arxivləşdirilmiş - elmi-məlumat aparatı yaradılmış sənədlərin mühafizəsi prosesi müxtəlif mərhələlərdən keçir. Xalidə Fərəcullayeva izah edir: "Mühafizə dedikdə ilk növbədə, arxiv binasının, mühafizəxana və işçi otaqlarının, sənədlərin saxlanma şəraitinin, stellajların, arxiv qutularının, sənədlərin istilik-rütubət rejiminin, qeyri-normal işıq rejiminin, bioloji zədələnmənin, tozla çirklənmənin qarşısını alan sanitariya-gigiyenik rejimin, sənədlərin oğurlanmasının, itməsinin, mühafizəxanadan icazəsiz çıxarılmasının qarşısını alan və müəlliflik hüququnun qorunmasını təmin edən tədbirlər, sənədlərin sığortası nüsxələrinin yaradılması, rəqəmsallaşdırılması və digər proseslər nəzərdə tutulur".

Səs daşıyıcılarının saxlanıldığı mühafizəxanalarda istiliyin dərəcəsinin +15-20, nisbi rütubətin 50-65 faiz olması təmin edilir. Sənədlər fərdi qaydada kəp qablaşdırılır. Qrammofon valları və maqnitli lentlər polietilen və karton qutularda, CD, DVD, sort disk, disket və digər daşıyıcılar isə qutularda taxta rəflərdə saxlanılır.

Sənədlərin mövcudluğunun yoxlanılması tədbiri 2-3 ildən bir yerinə yetirilir və aktlaşdırılır. Fonovideo sənədlərində ehtiyac olduqda bərpə və montaj işləri aparılır və onların rəqəmsallaşdırılması "Adobe Premiere", "Adobe Audition", "Sony Sound Forge" proqramları vasitəsilə həyata keçirilir. Rəqəmsal sənədlərin bütün məlumatları "qeydiyyata" kitablarına yazılır.

Müxtəlif tədbirlər, tarixi günlər radio-televiziya verilişlərinin hazırlanmasında geniş istifadə edilir. Arxivdə ekskursiyalar, tələbələr üçün dərslər təşkil edilir.

Bu arxivin spesifik xüsusiyyətləri səbəbindən sərgilərdə iştirak etmək olmur. Ancaq bir neçə ildir ki, arxivin sənədləri əsasında müəyyən tarixi hadisələrə əlaqədar "Qarabağa gedən yol", "Əliğa Ağayev", "Nizami Gəncəvi - 880", "İmadəddin Nəsimi - 650", "Küçələrdə su səpmişəm", "Ağasadıq Gəraybəyli - 110", "Naxçıvan - 100" və digər videoxülasələr hazırlanır və sosial şəbəkələrdə tamaşaçıların istifadəsinə verilir.

Arxivdə mühafizə edilən 1901-1930-cu illəri əhatə edən qrammofon vallarının ayrı-ayrı firmalar üzrə kataloqlarının hazırlanması işləri yekunlaşdırılır. Klassik xanəndə və ifaçıların təbliği məqsədilə videoxülasələr hazırlanacaq. Arxiv əməkdaşları sənədlərdən istifadə etməklə Muğam Mərkəzinin "Naməlum xanəndələrin axtarışları" layihəsində yaxından iştirak edirlər. Belə tədbirlər sırasında klassik xanəndələr Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev və Məşədi Qafar Qaryağdı (Cabbar Qaryağdıoğlu) özündən 19 yaş kiçik qardaşı ilə bağlı layihələr var.

Səs Yazıları Arxivində 70-ə yaxın Qarabağ şəhidinin həyatını əks etdirən görüntü sənədləri toplanılıb, daimi mühafizəyə qəbul edilib. Zəfər Günnü ərəfəsində şəhidlərimizin valideynləri ilə görüşün keçirilməsi nəzərdə tutulub.

Zöhrə FƏRƏCOVA,
"Azərbaycan"